

Chládek, Vlastimil

**Ekonomická stránka společenského bytí : formativní činitel
společenského vědomí v etapě budování rozvinuté socialistické
společnosti**

*Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. G, Řada
sociálněvědná. 1987, vol. 36, iss. G31, pp. [45]-61*

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/111758>

Access Date: 29. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

VLASTIMIL CHLÁDEK

EKONOMICKÁ STRÁNKA SPOLEČENSKÉHO BYTÍ – FORMATIVNÍ ČINITEL SPOLEČENSKÉHO VĚDOMÍ V ETAPĚ BUDOVÁNÍ ROZVINUTÉ SOCIALISTICKÉ SPOLEČNOSTI

V současném období budování rozvinuté socialistické společnosti se nároky na ideově výchovnou práci oprávněně zvyšují. Tato skutečnost souvisí s růstem složitosti a náročnosti úkolů, které plníme. Navádění společnosti jako celku (nejen její ekonomické stránky) na dráhu intenzivního rozvoje a efektivního vynakládání věcných, hodnotových i lidských zdrojů je bezalternativním imperativem současnosti a nejbližší budoucnosti. V této etapě narůstá úloha lidského činitele. Náročné úkoly nelze úspěšně plnit bez aktivní a iniciativní angažovanosti lidí ve výrobě, ale i v dalších sférách společenského života. V nových podmínkách nově jednat a nově se rozhodovat předpokládá i nově myslet. Nové myšlení však nepřichází samo od sebe. Růst úlohy subjektivního činitele, růst významu kvalifikované řídicí činnosti, růst významu nadstavbových faktorů vede však nejednou k přeceňování dosahu a možností ideově výchovné práce. Ta může mnoho, ale nemůže všechno. Věcné průzkumy a analýzy vypoovídají nejednou o malé účinnosti, někdy i o selhání ideologického působení. Jednou z množiny příčin neúčinnosti ideologické práce bývá nadoceňování úlohy materiálních podmínek, ve kterých žijeme a které silně determinují naše vědomí. Pokud ideologická práce příliš předběhne, nebo naopak příliš zaostává za materiálním bytím, jsou její účinky tímto rozporem devalvovány. Na druhé straně nemůže znamenat toto zjištění rezignaci v ideově výchovné práci, ani sklánění se před kultem ekonomiky. Jde o to, pokud možno přesně identifikovat objektivní souvislosti mezi ekonomickou základnou a společenskou nadstavbou a využít je v zájmu vyváženého rozvoje socialistické společnosti na současném vysokém stupni jejího rozvoje.

Společenské bytí je tvořeno jednotou přírodních, biologických a ekonomických stránek a v tomto smyslu má materiální povahu. Jestliže přírodní podmínky pojmáme jako homogenní celek a abstrahujeme od jejich vnitřní rozrůzněnosti, zjistíme především nespornou prvotnost přírodních podmínek ve vztahu k člověku. Biogenní prostředí tvoří materiální základ reprodukce člověka ve smyslu biologickém i ve smyslu společenském. Pří-

rodní podmínky jsou dále obecným východiskem výroby a současně limitujícím faktorem rozvoje ekonomické činnosti člověka. Konečně nelze přehlédnout, že přírodní podmínky jsou relativně nejstálejším prvkem společenského bytí. Jestliže ale přírodní podmínky pojmáme jako vícevrstevný a heterogenní celek zjistíme, že každý prvek přírodních podmínek má v reprodukci člověka specifickou a diferencovanou úlohu. Některé prvky přírodních podmínek determinují více biologickou reprodukci člověka, jiné determinují více ekonomickou reprodukci člověka. Přírodní podmínky pojímané v pohybu působí i na společenské vědomí. Neděje se tak zpravidla přímo, ale převážně zprostředkovaně přes ekonomickou činnost lidí. Současně nelze přehlédnout, že změny přírodních podmínek nejsou odráženy všemi formami společenského vědomí stejně intenzívně a se stejnou mírou přesnosti. Jde o diferencovaný proces. Především je vnímá v širších souvislostech a i ve vzdálených časových horizontech věda. Dále jsou změny přírodních podmínek registrovány ekonomickým vědomím jednak jako zdroj i bariéra reprodukčního procesu, jednak jako prvek hmotné stimulace či hmotného postihu. Ekonomické vědomí registruje změny a vlivy přírodních podmínek obvykle jen krátkodobě a dílčím způsobem. Tato skutečnost souvisí s povahou fungujícího ekonomického mechanismu. Postupně jsou stále více změny přírodních podmínek odráženy i politickým vědomím a v závislosti na něm i vědomím právním. Změny přírodních podmínek života jsou tedy společenským vědomím registrovány diferencovaně a s rozdílnou intenzitou a mírou přesnosti.

Analogické souvislosti lze zjistit i u biologických podmínek života, i když se zde projevuje ve srovnání s přírodními podmínkami větší variabilita a intenzívnější vliv samotného člověka. Biologická stránka společenského bytí obsahuje aspekt kvantitativní i kvalitativní. Obsahuje přirozené přírůstky obyvatelstva a na nich závislou hustotu obyvatelstva. Dále sem patří zdravotní stav a průměrný věk žijících generací. V úzké návaznosti na vývoj ekonomiky lze sledovat využitelnost pracovních sil, tedy relaci nabídky a poptávky po pracovních silách, dále změny v podmínkách a charakteru práce i v nárocích na kvalifikaci pracovních sil. Tyto prvky, a zdaleka nejsou uvedeny všechny, jsou odráženy jednotlivými formami společenského vědomí s rozdílnou intenzitou, přesností, ale i naléhavostí.

Ekonomická činnost se rozvíjí na základě přírodních a biologických stránek společenského bytí. Společenské vědomí registruje změny přírodních a biologických podmínek obvykle nikoliv přímo, ale zprostředkovaně, právě přes měnící se ekonomické podmínky života a ekonomickou činnost lidí. Rozsah a úroveň ekonomické činnosti má největší vliv nejen na myšlení a jednání, ale šířeji i na způsob života lidí. Především z těchto důvodů považujeme ekonomiku za určující stránku společenského bytí, přičemž ekonomika je jeho nejproměnlivější součástí.

Vzájemné vztahy mezi společenským bytím a společenským vědomím, přesněji mezi jednotlivými formami společenského bytí a jednotlivými formami společenského vědomí, jsou velmi složité. Vzájemně se zprostředkovávají, působí kumulativně i protisměrně. Jednotlivé prvky společenského bytí se vzájemně ovlivňují, stejně tak i jednotlivé prvky společen-

ského vědomí na sebe vzájemně působí. Naším úkolem není komplexní posouzení a postižení těchto souvislostí. Klademe si podstatně skromnější cíl: posoudit jak reálné ekonomické podmínky ovlivňují myšlení a jednání lidí, a to s přihlédnutím k některým aktuálním problémům hospodářské politiky i ideologické práce.

Reprodukční proces je vnitřně jednotný pohyb ekonomiky. Jeho fáze se vzájemně zprostředkovávají, ale současně tvoří následný proces. Považujeme za účelné jednotlivé fáze reprodukčního procesu (tj. výrobu, rozdělování a spotřebu) oddělit ze dvou důvodů. Za prvé proto, že fungují relativně samostatně a za druhé proto, že na společenské vědomí mají diderencovaný vliv. Přes prioritu výroby vzhledem k rozdělování a spotřebě, právě poslední dvě fáze reprodukčního procesu ovlivňují stav společenského vědomí zvláště intenzívně.

Výrobní proces je ve vztahu k dalším fázím reprodukčního procesu určující. Člověk je mimo přírodní podmínky jeho hlavním faktorem, a to nejen ve smyslu iniciování pohybu, ale i ve smyslu tvorby prvků rozvoje výroby. Výrobní proces je jednotou technické a společenské stránky výroby, přičemž obě stránky se vyvíjejí ve vzájemné korelaci. Rozvoj společenské stránky se děje prostřednictvím technické stránky výroby, bezprostředním zdokonalováním jednotlivých stránek výrobních vztahů a prostřednictvím politických a právních norem.

Jádrem a východiskem ekonomických přeměn v současné etapě vývoje jsou změny společenského vlastnictví výrobních prostředků, závisující však konec konců na rozvoji technické stránky výroby. Především jde o změny v uspořádání státního všelidového vlastnictví výrobních prostředků v trustové a koncernové formy s důrazem na rozvoj středního článku řízení. Tyto změny však obsahují i sekundární negativní rizika a problémy, ke kterým patří nárůst neefektivní kooperace a nákladů, ale i vzdálení (odcizení) socialistického vlastnictví výrobních prostředků od přímého výrobce.

Dále jde o rozvoj družstevního vlastnictví výrobních prostředků a o jeho koncentraci a specializaci na základě vybavení zemědělství novou generací techniky a dostatkem kvalifikovaných kádrů. I tento pozitivní posun v sobě obsahuje riziko snížení hospodárnosti a rentability. Toto riziko do značné míry eliminujeme zvýšením výrobně ekonomické samostatnosti jednotlivých farem v rámci jedné obce.

Jde dále o vývin prvků různých smíšených vlastnických forem, vykrývajících „prostor“ mezi státním a družstevním vlastnictvím, představující proces sblížení obou forem vlastnictví výrobních prostředků. Budují se specializovaná zařízení mezidružstevní kooperací, tedy v hranicích několika družstev. Budují se i státní družstevní zařízení, představující vyšší typ zespolečenštění ve srovnání s vlastnictvím družstevním.

Konečně vznikají prvky mezinárodního socialistického vlastnictví výrobních prostředků, ve kterém rozdělování důchodů odpovídá velikosti kapitálového vkladu jednotlivých států. Výše uvedené změny ve vývoji socialistického společenského vlastnictví výrobních prostředků mají převážně pozitivní vliv na fungování ekonomiky. Totéž nelze říci, pokud jde

o jejich vliv na společenské vědomí. Společenské vědomí zrcadlí ekonomické a právně organizační změny ve vlastnictví výrobních prostředků jednak málo intenzivně, jednak nepřesně. Především státní vlastnictví se jeví jako prvek stojící vně jednotlivce a mimo jeho bezprostřední zájem. Jeví se jako „erár“. Je tomu tak proto, že nově přicházející generace nespojují jeho vznik s negací soukromokapitalistického vlastnictví výrobních prostředků a s odstraňováním kapitalistického vykořisťování. Prostě proto, že tyto skutečnosti patří do historie a nikoliv do prožitků a životních zkušeností mladších a středních generací. Je tomu tak i proto, že důchod jednotlivce nezávisí bezprostředně na stavu socialistického vlastnictví výrobních prostředků, ale vytváří se pod vlivem jiných faktorů, ke kterým patří pracovní výsledek, sociální hledisko a faktická garance státu za mzdovou hladinu bez ohledu na hospodaření v jednotlivých podnicích — i když v této otázce dochází postupně ke změnám. Problém neřeší ani právní ochrana společenského vlastnictví výrobních prostředků, ani výchovné působení ve stejném duchu. Rozvoj a ochrana společenského vlastnictví výrobních prostředků je prvořadým společenským zájmem. Není však bezprostředně zájmem jednotlivce. K pozitivnímu posunu ve vztahu jednotlivce ke společenskému vlastnictví výrobních prostředků může dojít jen za předpokladu integrace v zájmové sféře. A zde nestačí ani dobrá vůle, ani usnesení a slovní prohlášení. Musíme mít takové institucionální uspořádání a takový mechanismus fungování, který by v potřebné míře tento proces zabezpečoval. Oprávněně se uznává, že cesta vpřed nevede přes restauraci výlučně centrálního řízení. V současné době jde o rozvoj takové soustavy řízení, ve které by byly ve vzájemné korelaci prvky direktivního a prvky ekonomického řízení. Ekonomické řízení má působit na chování jednotlivých prvků chozrasčotní sféry ve směru sblížování celospolečenských a partikulárních zájmů. Zatímco zájmem společnosti je uspokojování společenských potřeb, ke kterým patří hospodářský rozvoj, obrana země, či určitá hladina životní úrovně, je zájmem výrobního kolektivu, ale i jednotlivce splnit výrobní úkoly tak, aby se maximálně zvýšil důchod podniku, respektive jednotlivce. Zatím co zájem společnosti je obvykle dlouhodobý, zájem partikulární je obvykle krátkodobý. V ekonomické sféře tkví společenský zájem v rozmanitosti užitných hodnot, ke kterým patří sortiment, kvalita a objem výroby, zájem partikulární tkví v objemu výroby vyjádřeném hodnotově. Vyrábět snadné a vysoce rentabilní výrobky. Společenským zájmem je vědeckotechnický pokrok, partikulární zájem tkví v tradiční zaběhnuté výrobě. Tento svár lze překonávat především zdokonalováním systému hmotné zainteresovanosti v rámci mechanismu fungování ekonomiky. Jsme poučeni z krizového vývoje ve druhé polovině 60. let. Proto jsme ostražití před ideou i před praxí tzv. podnikového vlastnictví, které sice snadno „zapalovalo“, ale které v sobě obsahovalo demontáž ekonomické podstaty socialismu — státního všelidového vlastnictví výrobních prostředků. Nepřekročitelnou bariérou jsou podmínky realizace vlastnictví, tj. objem, struktura výroby i realizační ceny produkce. Cesta vpřed je obezřetné zvyšování relativní ekonomické samostatnosti podniků, zvyšování kompetencí pracovních kolektivů a konečně je i v tom, že důchody pracujících budou závislé i na stavu a fungování základních fondů v mikrosféře.

Nelze však očekávat definitivní a jednoznačné vyřešení disparity v zájmech posílením ekonomického řízení, tedy vytvořením takových platných ekonomických podmínek hospodaření podniků, ve kterých ekonomické subjekty samostatně a ve vlastním zájmu jednají iniciativně ve směru společensky žádoucím, aniž by k tomu dostávaly přímé direktivy z centra. Problém je v tom, že podniky mají rozdílné technicko-ekonomické podmínky a tudíž na daný ekonomický podnět reagují rozdílně. Jednota ekonomických zájmů není ani mechanická, ani trvalá. Musí být znovu a znovu prosazována, protože je stále porušována.

Sbližování zájmů nelze řešit mimo vliv řízení na věcné problémy ekonomiky. Platný systém řízení dosud plně neobnovil „přirozené“ vztahy mezi jednotlivými fázemi reprodukčního procesu. I nadále přetrvává monopol výroby nad spotřebou, související s předstihem poptávky nad nabídkou a s „protisměrně“ fungujícím mechanismem řízení. Reprodukční proces představuje v těchto podmínkách ulici s jednosměrným provozem. Platný systém hmotné zainteresovanosti orientuje výrobce na zlepšení podmínek výroby, tj. na minimalizaci nákladů mrtvé i živé práce na jednotku produkce. Neorientuje zatím výrobce dostatečně účinně na kvalitní uspokojování potřeb. Platný ukazatel upravených vlastních výkonů nevyklučuje vyrábět neužitečné a neprodejné výrobky. Hmotná zainteresovanost je v platném systému řízení málo citlivá k zájmům spotřebitele a do značné míry i k odběratelsko-dodavatelským vztahům na horizontální linii. Pokud ekonomické ukazatele vyjadřujeme v globální hodnotové formě, vytváříme tím podmínky k převaze výrobce nad spotřebitelem, k nedůslednému dodržování hospodářských smluv, k manipulaci se sortimentem bez ohledu na zájem spotřebitele.

Obdobně je systém hmotné zainteresovanosti dosud málo citlivý k technickému pokroku. Účinný hmotný zájem chozrasčotní sféry na technickém pokroku chází. Na společenské vědomí působí nepříznivě i způsob stanovení plánu z centra. Na skutečnost, že centrální orgány při stanovení plánu vychází z dosažených výsledků v minulém období reaguje podniková sféra skrýváním rezerv, nadsazováním požadavků na centrální zdroje, nárokováním nižších úkolů plánu apod. Je takové chování podniků nemorální? Jde o chování, jež je adekvátní letitým zkušenostem, ale i platné soustavě řízení ve které se nevyhází z objektivních kritérií pro srovnání výsledků se zdroji.

Přes řadu pozitivních výsledků nelze tedy přehlédnout, že platná soustava řízení ekonomické sféry ovlivňuje v některých směrech společenské vědomí negativně. Jde však o otevřenou soustavu řízení, která je a bude dále zdokonalována. Její úzká místa lze postupně v některých směrech překonávat.

— Obezřetně lze dále zvyšovat relativní ekonomickou samostatnost subjektů chozrasčotní sféry a kompetenci pracovních kolektivů ve směru vytváření hmotné zainteresovanosti na efektivním fungování podniků v širších reprodukčních souvislostech. Zkušenosti z ekonomické reformy v SSSR to potvrzují.

— Systém hmotné zainteresovanosti dovádět do účinných závěrů až k jednotlivým kolektivům a pracovníkům. V opačném případě je jen malá naděje, že platný systém řízení se stane majetkem pracujících mas a bude

důsledně a účinně realizován v praxi. Sebedokonalejší soustava ukazatelů je neúčinná, pokud neřeší věcné problémy ekonomiky a pokud není její fungování spjato se zájmy výrobců.

— Hmotnou zainteresovaností výrazněji svázat zájem jednotlivců s efektivní exploatací základních fondů v rámci společenského vlastnictví výrobních prostředků.

— Prostředky k odměňování činit postupně stále více závislými na tvorbě zdrojů v podnikové sféře. A to nejen pohyblivých částí mezd a platů, ale i základní části pracovních důchodů.

— Podnikovou hmotnou zainteresovanost nevázat jen na efektivní fungování a oběh fondů, ale i na výsledky produkce. Tím obnovit základní smysluplnou souvislost reprodukčního procesu — vyrábět pro spotřebu. Dopracovat mechanismus zpětné vazby potřeb na výrobní sféru.

— Systém řízení dopracovat i ve směru zvýšení hmotného zájmu podniků, ale i jednotlivců na technickém a technologickém pokroku.

S existujícím typem a stupněm rozvoje vlastnictví výrobních prostředků souvisí charakter práce a na něm závislé místo práce v životě člověka. Nejde o úvahu samoučelnou, protože vymezení podmínek determinujících charakter práce souvisí v praxi se vztahem lidí k práci a současně pomáhá určit i hranice ideově výchovného působení. K faktorům spolupůsobícím na charakter práce patří i existující dělba práce, rozdělovací procesy, ale i stav a působení některých prvků nadstavby. Problematika práce patří nejen ke značně složitě, ale nejednou v minulosti i falešně interpretované otázce. Kořenem těchto omylů bylo přecenění změn ve sféře mocensko politické, přecenění změn ve výrobních poměrech a naopak nedocenění existujícího stupně rozvoje výrobních sil, především pracovních prostředků. V důsledku jednostranné interpretace podmínek, za kterých byla práce vynakládána, se idealizoval stupeň zespolečenštění práce a stupeň osvobození práce za socialismu. Práce za socialismu zůstává vnitřně rozporná, a to i v současné etapě vývoje. Na základě změn ve vlastnictví výrobních prostředků a plánovitého rozvoje ekonomiky je práce na jedné straně společenská, ale na druhé straně je toto zespolečenštění omezeno. Společnost zatím není sto každou práci jako společenskou realizovat. Část práce je skutečně bezprostředně společenská na základě vybilancování zdrojů a potřeb a následně je naplánována jako výrobní úkol. Část práce se stává bezprostředně společenskou až přes fungování tržního mechanismu. Konečně další část práce se společenskou nikdy nestane a je vynakládána nadarmo. Sem patří neužitečná práce vynaložená na výrobu nepotřebných a neprodejných výrobků, dále práce vynaložená na výrobu zmetků, práce vynaložená na výrobu nekvalitních výrobků s nízkými užitnými vlastnostmi. Další dosahování vyššího stupně zespolečenštění práce souvisí nepochybně s trvalým rozvojem výrobních sil (s růstem stupně vybavení práce technikou), se zvyšováním efektivnosti výroby a se zdokonalováním jejího řízení.

Současný stupeň rozvoje výrobních sil i výrobních vztahů neumožnil dosud zcela překonat odcizení práce. Bylo odstraněno soukromokapitalistické vlastnictví výrobních prostředků a vykořisťování člověka člověkem. Tím byl učiněn první krok k překonání společenské stránky odcizení. I za socialismu však jednotlivec vnímá výrobní prostředky i produkty své

práce jako odcizené, jako předměty jsoucí vně jeho materiálního bytí, mimo jeho možnost disponovat, užívat a přivlastňovat si tyto užité hodnoty. Jedním kořenem této mystifikace je reálná vnitřní rozpornost a vnitřní strukturální rozrůzněnost společenského vlastnictví výrobních prostředků, především státního sektoru. Druhým kořenem je existence zbožní formy společenského produktu. Technická stránka odcizení práce souvisí s existencí staré dělby práce mající svůj základ v rukodělné technice a ve strojové mechanizované technice. Její překonání bude záviset na rozvoji vědeckotechnické revoluce, tedy na tom, jak budou změněny materiální podmínky, za kterých bude práce vynakládána. Realitou socialismu je tedy rozpor mezi materiálními a společenskými podmínkami práce a mezi následnými rozdílnými stupni reálného zespolečenštění výroby.

Integrační součástí zdokonalování ekonomické činnosti je navádění národného hospodářství na dráhu intenzivního rozvoje. S tím souvisí i efektivnější využívání zdrojů. Intenzifikace a zvyšování efektivnosti fungování ekonomiky je procesem dlouhodobým. Konkrétní podoby nabývá v závislosti na konkrétně historických vnitřních a vnějších podmínkách. V současném období se proces intenzifikace chápe především jako hospodárnost úzkoprofilovými zdroji, jako minimalizace vstupů. Současně již začíná jít o zvyšování podílu intenzivních faktorů na přírůstcích produkce spjatých především s vědeckotechnickým pokrokem. Perspektivně půjde stále více o orientaci na kvalitativní stránky reprodukčního procesu, především na zvyšování úrovně užitečných vlastností výrobků. S deficitem některých zdrojů souvisí jednak nevyhnutelnost integračních procesů, zejména kombinace zdrojů a specializace výroby, jednak postupná změna národohospodářské struktury ve prospěch zdrojově méně náročných odvětví a oborů. Tyto souvislosti dosud málo vstupují do jednotlivých forem společenského vědomí. Nejsou zatím k dispozici účinné „vodiče“ mezi reálnými procesy intenzifikace ekonomiky a zájmy i jednáním ekonomických subjektů. Problémy intenzifikace musí být a jsou teoreticky a koncepčně řešeny centrálními orgány. Jejich praktická realizace však závisí a v budoucnu bude záviset ještě výrazněji na jejich proniknutí do mikrosféry. Tento úkol však nelze realizovat jen mechanismy ideologické práce.

Tuto část úvahy uzavřeme poznámkou týkající se formulace základního ekonomického zákona, i když patří tato problematika i do závěrečné části zabývající se některými aspekty spotřeby. Základní ekonomický zákon se v řadě učebnic politické ekonomie obvykle definuje jako jednota cíle socialistické společnosti a prostředků k jeho realizaci. Za cíl se považuje „dosahování maximálního uspokojování potřeb členů socialistické společnosti cestou zvyšování výroby na základě aplikace moderní techniky“. Definice tohoto druhu jsou poněkud jednostranné a hospodářsko politická opatření uskutečňovaná v souladu s nimi obsahují i některé negativní společenské jevy nepříznivě ovlivňující společenské vědomí. Výše uvedená definice základního ekonomického zákona za prvé akcentuje spotřebu jednotlivce, nedoceňuje plně potřeby, zájmy a spotřebu společnosti. Za druhé „maximální“ je pojímáno buď vzhledem k optimální kombinaci disponibilních zdrojů, nebo ve smyslu eliminace rozdílů mezi sociálními skupinami a profesemi, nebo vzhledem k vědecky racionálnímu optimu. Za třetí potřeby jsou interpretovány vágně a neurčitě, čímž se vytváří

podmínky pro jejich maloburžoazní interpretaci projevující se v „kultu věci a v kultu neomezeného konzumu“. Za čtvrté absentuje rozhodující důraz na pracovní výrobní aspekt, protože spotřeba je závislá na výrobě. Dynamické pojetí spotřeby je nemožné bez předcházející adekvátní dynamiky výroby. A co se vztahuje na celek — na celou společnost, platí konec konců i pro jednotlivce. Proto základní ekonomický zákon musí zahrnovat nejen maximalizaci spotřeby, ale především maximalizaci pracovního přínosu členů socialistické společnosti.

Soudíme, že potřeby lidí za socialismu a způsoby jejich uspokojování je třeba spojovat s definicí socialistického způsobu života, protože v opačném případě vzniká prostor pro kopírování modelu spotřeby ze soudobé buržoazní společnosti, který je jednak „po ruce“, jednak je opředen mnoha iluzemi a jednostrannými pověrami. Jde o model vytváření a stimulace variabilních potřeb v zájmu zhodnocování monopolního kapitálu. Jestliže odmítáme konzumní typ kapitalistické společnosti, musíme koncipovat alternativní, atraktivní a realizovatelný typ socialistické spotřeby, šířeji socialistického způsobu života. Nemá-li být tato definice čistě platonická a neúčinná, je zcela nevyhnutelné převádět ji po teoretickém dojasnění do sociálně ekonomického programu rozvoje společnosti a konec konců i do programů a plánů výrobních zařízení. Jinými slovy musíme postupně dosáhnout jednoty teorie a praxe. Nelze na jedné straně hovořit o socialistickém způsobu života, a na druhé straně produkovat materiální zákadnu „spotřebitelské“ deformace socialismu. Zkušenosti nás přesvědčují, že při rozvojení teorie a praxe, je konec konců obvykle silnější materiální realita, tedy praxe.

Další fází reprodukčního procesu je rozdělování. V širším slova smyslu se rozdělováním rozumí nejen rozdělování vyrobené produkce, ale i výrobních podmínek, tedy rozdělování pracovních sil, výrobních prostředků i spotřebních předmětů. V užším slova smyslu se rozdělováním rozumí vytváření nároků na část národního důchodu, vyjádřenou obvykle v peněžní formě. Souvisí s vytvářením důchodů, rozdělováním spotřebních předmětů a služeb a konec konců se životní úrovní. V následující úvaze se přidržíme užšího pojetí rozdělování.

Rozdělování je podstatný ekonomický vztah odvozený od vládnoucího způsobu vlastnictví výrobních prostředků. Vlastnictví výrobních prostředků se do společenského vědomí promítá intenzivně právě přes rozdělovací procesy. Způsob rozdělování za socialismu definoval již Karel Marx jako zákon rozdělování podle práce, přesněji podle množství, kvality, obtížnosti a společenského významu práce, přičemž jednotlivá kritéria vystupují do popředí postupně v závislosti na podmínkách jednotlivých vývojových etap socialismu. Za socialismu se rozdělování neuskutečňuje již podle kapitálu a podle hodnoty pracovní síly, ale ještě ne podle potřeb. Rozdělování podle práce je specifickou formou rozdělování odpovídající technickým a společenským podmínkám výlučně nižší fáze komunismu. Na tomto místě nerozlišujeme prvotní a druhotné rozdělování národního důchodu, které se uskutečňuje prostřednictvím státní rozpočtové politiky, cenové politiky a souborem služeb — tedy terciární sférou.

V reálném socialismu jsme se však v praxi od zákona rozdělování podle práce z řady důvodů odchylovali. Do rozdělovacích procesů se především vedle ekonomického hlediska silně prosazovalo hledisko sociální. Uplatňování sociálních hledisek v procesu rozdělování mělo oprávnění v etapě likvidace třídních antagonismů a privilegií, spjatých se soukromým vlastnictvím výrobních prostředků, tedy v přechodném období od kapitalismu k socialismu, kdy bylo nezbytné zabezpečit základní minimální životní úroveň pro všechny pracující, kdy bylo třeba odstranit křiklavou sociální nerovnováhu a křivdy. Sociální hledisko jako určující pro rozdělovací procesy slábne, protože základní materiální potřeby členů socialistické společnosti jsou postupně uspokojovány. Postupně se mění podoba, struktura a kvalita materiálních, ale i duchovních potřeb lidí. V současné etapě budování rozvinuté socialistické společnosti nemá sociální hledisko, až na zřetelné výjimky, oprávnění. Základním a univerzálním hlediskem při rozdělování musí být práce, její konkrétní výsledky ve smyslu kvantity i kvality, tedy její společenský efekt s důrazem na uspokojování výrobních i osobních potřeb. Přetrvávají preference sociálních hledisek před pracovními, je v současné etapě již anachronismem s výraznými antisocialistickými důsledky. Projevuje se jako faktor pracovní demoralizace, nevyužívání pracovní doby, poklesu pracovní a technologické kázně. Slábne-li vědomí vazby mezi prací a odměnou za ní, vzniká prostor pro spekulace a projevy parazitismu ze strany jednotlivců a ve svých důsledcích podvazuje růst produktivity společenské práce, snižuje efektivnost při využívání zdrojů, působí negativně na rozvoj výrobních sil a konec konců zpomaluje růst národního důchodu. Sociální hledisko, které mělo v etapě budování základů socialismu pozitivní a progresivní funkci se postupně v soudobých podmínkách stává reakčním a antisocialistickým prvkem, který zasahuje negativně společenské vědomí a následně i jednání lidí. V praxi se odklon od sociálních priorit k prioritám pracovním prosazuje velmi obtížně. Oportunistickou variantou sociálních přístupů je tendence k důchodové nivelizaci a k rovnostářství, mající na vývoj ekonomiky i společenského vědomí stejně negativní důsledky jako quasisociální přístupy. „Je třeba rozhodněji překonávat rovnostářské tendence a různé falešné sociální přístupy v odměňování.“¹

Ekonomickou vlastností rozvinutého socialismu je intenzivní rozvoj a efektivní kombinace rozvojových faktorů. Patří k nim i účinný způsob rozdělování. Dnes není veden spor o princip rozdělování za socialismu. Pokrokové je vše, co uvolňuje cestu k jeho důslednému prosazování v praxi. Malý stimulační vliv rozdělovacích procesů nesouvisí s nedostatky v principu, ale s tím, že není v praxi důsledně prosazován. „Není tajemstvím, že jsou lidé, kteří žijí na účet společnosti, že dostávají mzdu ne za práci, ale za to, že chodí do práce. Proti všem druhům příživnictví a spekulace je třeba rozhodně bojovat.“² „Je-li porušována . . . zásada socialistického rozdělování . . . vede to k mimopracovním příjmům a objevují se fluktuanti, absentéři, zahaleči a zmetkaři, kteří se vlastně stávají příživ-

¹ Husák G., Zpráva o činnosti strany a vývoji společnosti od XV. sjezdu KSČ a další úkoly strany. — In: Rudé právo, 7. 4. 1981.

² Husák G., tamtéž.

níky společnosti... Jde o jakési parazitování na humanismu našeho zřízení.“³

V současné etapě jde o důsledné uplatňování principu rozdělování podle práce a jeho metodické propracování na všech rovinách, s největším důrazem na mikrosféru, tj. dílny, cechy, brigády, pracovní skupiny i jednotlivce, přičemž mimo využívání pracovní doby, je stále větší důraz kladen na kvalitativní stránky vynakládané práce. Nedostatků jsou nejen v hospodářské praxi, ale houževnatě přezívají rovnostářské tendence a vyplácení i neoprávněných a tedy nepracovních důchodů. Nedostatků jsou i v oblasti teorie a metodiky. Hlavní ukazatel hmotné zainteresovanosti v platné soustavě řízení — upravené vlastní výkony — umožňuje vyplácet mzdy a platy za rozpracovanou výrobu, ale i za hotové, ale neprodané či neprodejně výrobky.

K aktuálním problémům v oblasti rozdělování, jejichž řešení umožní pozitivně ovlivnit společenského ekonomického vědomí, v současné etapě patří:

— Dořešit mechanismus důsledného uplatňování hmotné zainteresovanosti jednotlivců i pracovních kolektivů prostřednictvím odměňování podle práce se zvláštním zřetelem na aspekty úspor vynakládané mrtvé i živé práce a na užitečnost společenské práce. Předpokladem je racionální normování mrtvé i živé práce na výrobek, respektive na operaci.

— Zdokonalování rozdělovacích procesů řešit důsledně v souběhu s věcnými problémy výroby. Účinnost hmotné zainteresovanosti roste v souvislosti se stupněm dosažitelnosti zboží v množstvích, sortimentu a užitečných vlastnostech na trhu, v souvislosti s cenovou hladinou, při respektování důchodové a cenové pružnosti a v souvislosti s nabídkou substitučních výrobků. Bez materiálních možností realizovat pracovní důchody princip hmotné zainteresovanosti selhává.

Závažnou otázkou současné teorie a nepřilíš vzdálené praxe je souvislost mezi vědeckotechnickou revolucí a rozdělovacími procesy. Jde o identifikaci pravděpodobných vývojových tendencí důchodové soustavy v závislosti na vědeckotechnickém rozvoji. Východiskem úvahy je nezvratný fakt, že intenzivní aplikace technického pokroku nové kvality vede na jedné straně k nahrazování pracovní síly technikou v sekundární sféře a absorbcí této uvolněné pracovní síly ve sféře terciární, kde lze obtížně pracovní sílu technikou substituovat. Na druhé straně vede vědeckotechnický pokrok k rostoucí vybavenosti práce technikou a k následným sblížování materiálních podmínek, za kterých bude práce v jednotlivých odvětvích vynakládána. S největší pravděpodobností lze očekávat, že se rozdíl mezi pracemi (profesemi) z hlediska materiálně technických podmínek budou zmenšovat. Rozdíl mezi pracemi založené na staré dělbě práce vycházející z rukodělné techniky a mechanizace budou postupně mizet. Národohospodářská odvětví se z hlediska pracovních podmínek budou sblížovat. Jinými slovy, charakter práce v jednotlivých národohospodářských odvětvích se bude postupně unifikovat v závislosti na přibližně stejném vybavení práce technikou. Za těchto podmínek se s největší pravděpodobností bude prosazovat jako dlouhodobá tendence přibližování

³ Andropov J., Učení Karla Marxe a některé otázky výstavby socialismu v SSSR. — In: Rudé právo, 24. 2. 1983.

průměrných pracovních důchodů v jednotlivých národohospodářských odvětvích. Současné rozdíly, z nichž mnohé mají tendenci ke zvětšování rozptylu, jsou dočasné a souvisí s úsilím překonat věcné disproporce v národním hospodářství a vyrovnat se s komplikovanými vnějšími ekonomickými podmínkami. O nivelizaci však nepůjde. Zatím, co rozdíly mezi důchody srovnatelných profesí budou mizet, lze očekávat současně prosazování druhé tendence. Jde o tendenci k zvětšování reálných rozdílů v důchodech v hranicích jednotlivých profesí a jednotlivých odvětví národního hospodářství a to důsledně v závislosti na parametrech kvantity a kvality vyráběných užitných hodnot či poskytovaných služeb, na racionálním hospodaření, ale i na dalších hlediscích. Nikoliv tedy na splnění formálních podmínek, ke kterým patří délka zaměstnanosti, splnění nároku školního vzdělání apod. Čili Marxem odhalený a formulovaný zákon rozdělování podle práce by měl postupně nabýt v rozvinuté socialistické společnosti specifickou zdánlivě protikladnou podobu. Na jedné straně v důsledku technické homogenizace práce by se měly rozdíly mezi důchody zmenšovat. Na druhé straně v závislosti na konkrétních pracovních výsledcích by se měly důchodové rozdíly zvětšovat. V našich podmínkách, kde geografické rozdíly jsou zanedbatelné, by nominální i relativní důchod stále více závisel na výsledcích práce a postupně by stále méně závisel na konkrétní profesi a na sounáležitosti k určitému národohospodářskému odvětví. Princip zásluhovosti se za těchto podmínek stane pevnou součástí společenského vědomí.

Lze ještě poznamenat, že princip zásluhovosti nelze ve všech případech uskutečnit do všech důsledků. Jde o výjimečné případy vynikajících vědců, vynálezců a objevitelů, jejichž výsledky práce posunují lidské poznání výrazně kupředu a mají celospolečenský a nejménou i mezinárodní význam. Obdobně je tomu i v případech vynikajících veřejných politických činitelů, literárních pracovníků, umělců a podobných jednotlivců, jejichž význam a postavení ve společnosti je neopakovatelné a sui generis monopolní. Jejich zásluhy převyšují možnost jejich odměny. Odměna adekvátní jejich mimořádnému pracovnímu přínosu by nevyhnutelně znamenala hromadění majetku jak v pekuniární, tak ve věcné formě. Tyto důchody by byly zdrojem neoprávněně vysoké životní úrovně členů rodiny a dalších příbuzných a známých. V případě úmrtí zůstavitele by byly podle platného občanského zákoníku doživotní rentou pro další generaci dědiců. V těchto výjimečných případech se hmotné odměňování kombinuje s vysokými morálně politickými poctami.

Dosavadní úvahy se týkaly pracovních důchodů. Nelze však nevidět, že i za socialismu nezmyslelo „nelegální“ rozdělování národního důchodu a bezpracné důchody. Toto rozdělování se neřídí principy a normami socialismu, ale maloburžoazními zásadami. Stejně jako přežívá ve společnosti dvojitá morálka, existuje i dvojitá rozdělování. Růst rozsahu a společenské nebezpečnosti těchto jevů způsobily, že se jimi zabývaly nejvyšší stranické a státní orgány a přijaly některá opatření k jejich omezení. Tyto defekty v rozdělování se promítají i do oblasti spotřeby. Důchody, spotřeba a životní úroveň části společnosti není závislá na práci, ani na sociálních dávkách, ale na nekontrolovaném přivlastňování si části pracovních důchodů jiných a dále na přivlastňování si části fondů společ-

nosti. Tyto antisocialistické jevy nejsou jen projevem houževnatě přežívajících prvků maloburžoazní morálky a důsledkem importu buržoazního způsobu myšlení a buržoazního způsobu života. Mají reálný základ vnitřní materiální povahy, který pro ně vytváří živnou půdu a vtiskuje jim neobvyklou reprodukční vytrvalost. Jde především o věcné disproporce v ekonomice, buď chronické, nebo akutní a nárazové, které značně rozkolísávají národní hospodářství. Projevem těchto poruch je neuspokojování, nebo nedostatečné uspokojování lidských potřeb. Příčin tohoto jevu je více. Jde především již o výše uvedené chronické oddělení výroby od spotřeby s následnou malou pružností výrobních zařízení vzhledem k variabilitě poptávky. Dále je to existující mechanismus rozdělování hodnot, který není neprodyšný, v důsledku čehož část hodnot prosakuje a uniká mimo společenskou kontrolu. Úniku hodnot nezabraňují účinně ani platné normy a ustanovení právního řádu.

Únik pekuniárních i věcných prostředků mimo společenskou kontrolu je mnohostranný. Bez nároku na úplnost lze provést, v souladu s právem, následující klasifikaci: 1. Rozkrádání majetku v socialistickém vlastnictví a krádež. Jde jednak o rozkrádání „v malém“ s cílem vlastní spotřeby, nebo směny, které se ve vědomí mnoha lidí za rozkrádání vůbec nepovažuje. Jednak jde o rozkrádání „ve velkém“, zpravidla s cílem „chorobného“ hromadění majetku. 2. Značných rozměrů dosahuje úplatkářství, podplácení a nepřímé úplatkářství. Za úplatek se považuje neoprávněná výhoda spočívající buď v majetkovém prospěchu, nebo v úsluze. Šíří se ve dvou směrech. Jednak jde o úplatkářství v hospodářské sféře, čili v odběratelsko dodavatelských vztazích mezi podniky s cílem získat potřebné kapacity, výrobky, služby, náhradní díly, přednostní dodávky apod. Tato forma úplatkářství je financována machinacemi z finančních fondů socialistických organizací. Východiskem jsou opět disproporce v ekonomice a poruchově fungující mechanismus „výměny látek“ v ekonomické sféře. Dále jde o úplatkářství v oblasti občanské. Tkví ve snaze subjektu získat výhodu, nebo výjimku, a to i za cenu porušení zákona, vyhlášky, nařízení apod. Prostor pro úplatkářství se vytváří tam, kde je skutečný, nebo fiktivní nedostatek výrobků, nebo kapacity služeb. Podceňovat nelze ani psychologický aspekt, spočívající v houževnatě přežívajícím vědomí, že bez úplatku nelze získat potřebný výrobek, nebo službu, a to i v těch případech, kdy realita vypovídá o opaku. 3. Zneužívání pravomoci veřejného činitele a zneužívání funkce, ale i majetku v socialistickém vlastnictví k poskytování darů a služeb. V této souvislosti jde i o porušování povinností při nakládání s finančními a hmotnými prostředky. 4. Poškození spotřebitele, a to jednak ve smyslu kvantitativním, jednak ve smyslu kvalitativním. Jde o případy předražování, šizení na váze, jakosti, či množství zboží a služeb. 5. Spekulace a nedovolené podnikání. Druhý případ se týká především rozšířeného „melouchaření“ z nakradeného materiálu a s nakradenými nástroji. 6. Zneužívání socialistického podnikání. 7. Podvody. 8. Porušování předpisů o oběhu zboží ve styku s cizinou, ohrožování devizového hospodářství a krácení daní. 9. Porušování hospodářské kázně, a to buď úmyslně, nebo z nedbalosti.

Projevy nelegálního rozdělování důchodů silně devastují a rozvrací socialistické společenské vědomí. Jejich nebezpečnost roste především smě-

rem k části mladé generace, která je považuje za imanentní součást socialistické společnosti.

Vzhledem ke značné extenzitě a dlouhodobosti výše naznačených protispolečenských jevů v oblasti rozdělování nelze očekávat jejich překonání a vykořenění jednou kampaní, nebo jedním opatřením. K úspěchu mohou vést jen komplexní a koordinovaná opatření, která postupně odstraní jejich příčiny.

— Jde především o opatření ideově výchovná s cílem vytvářet veřejné mínění nepříznivé pro tyto jevy.

— Dále jde o opatření správně organizační, ke kterým patří evidence, kontrola, vymezení přesných funkčních povinností, pravomocí a odpovědnosti.

— Nutná jsou i rázná represivní opatření prováděná orgány bezpečnosti, justice, ale i orgány státní správy.

— Konečně jde o opatření ekonomické povahy spočívající v odstraňování disproporcí, poruch a úzkých míst, která jsou objektivní materiální živnou půdou a základnou výše uvedené závažné protispolečenské činnosti.

Další fáze reprodukčního procesu je spotřeba. Spotřeba je finální ekonomická kategorie, do které se promítají všechny předcházející fáze reprodukčního procesu, technická i společenská stránka výroby, rozdělovací procesy a na kterou působí intenzivně i některé nadstavbové faktory, zejména politické a psychologické. Je značně poznamenána národními, krajovými a sociálními zvyklostmi. Řečeno stručně je jí vlastní jak konzervativní tradice, tak moderní inovace. Spotřeba není jen faktorem reprodukce člověka ve smyslu biologickém i společenském. Sama působí a velmi citlivě zprostředkovává vliv ostatních ekonomických faktorů na společenskou vědomí.

V uplynulých čtyřech desetiletích došlo v oblasti spotřeby (v souladu se strategickou linií hospodářského a sociálního rozvoje formulovanou a zpřesňovanou na sjezdech KSČ) k převratným kvantitativním i kvalitativním změnám. Postupně u nás docházelo k podstatnému zvýšení spotřeby jako materiálního jádra životní úrovně, a to ve všech hlavních směrech. Lze konstatovat, že základní materiální potřeby, s výjimkou bytové otázky, jsou v podstatě saturovány. Postupně se mění s rostoucí intenzitou struktura potřeb, jako předobrazu reálné spotřeby, a to v několika směrech. Jednak směrem k potřebám duchovním. Dále jde v materiální sféře o stále silnější orientaci na průmyslově vyráběné předměty dlouhodobé spotřeby, především na výrobky vysokých technických parametrů. Tento proces bude nepochybně pokračovat i když je v současných letech poněkud zpomalen v důsledku složitějších a náročnějších vnitřních i vnějších podmínek. Pozitivní i negativní zkušenosti nejen naše, ale i jiných socialistických zemí ukazují, že si nelze dovolit bezstarostně žít nad poměry a své možnosti. „Žádná společnost nemůže rozdělovat více než vytvoří. Žít z podstaty se dlouho nedá a žít na dluh nechceme a nebudeme.“⁴ V opačném případě hrozí v budoucích letech nárůst a kumulace obtíží,

jež jsou záměrně zvětšovány diskriminační hospodářskou politikou imperialistických států. V budoucnosti, ovšem značně vzdálené, lze očekávat postupný přechod od orientace na spotřebu (na konzum věcných užitečných hodnot a služeb) k orientaci na kvalitu života společnosti i jednotlivce.

Předmětem naší úvahy však není meritorní rozbor spotřeby a jejích jednotlivých stránek. Spotřeba je objektem našeho zájmu jen jako citlivé dotykové čidlo ekonomické sféry ve vztahu ke společenskému vědomí, s velmi intenzivně vyvinutou zpětnou vazbou. V této souvislosti vystupují do popředí dva hlavní problémy.

1. Socialismus vrátil spotřebě její smysluplnost vzhledem k vnitřní logice reprodukčního procesu. Jinými slovy rehabilitoval kapitalismem deformovaný vztah mezi výrobou a spotřebou. Prvořadou otázkou však zůstává schopnost společnosti plánovitě řídit výrobu tak, aby byly uspokojovány výrobní i osobní potřeby. Přičemž objektem regulace centrem nemůže být jednostranně jen výroba, ale musí jím být i spotřeba.

2. Druhým, relativně samostatným problémem jsou otázky spjaté s formováním charakteru spotřeby za socialismu.

Naše ekonomika se plánovitě rozvíjí. Převládají v ní prvky stability a růstu. Růst spotřeby je státem regulován řadou nástrojů, a to jak globálně, tak strukturálně. V našich podmínkách nedošlo k inflačnímu vývoji, na rozdíl od vyspělých kapitalistických zemí, rozvojových zemí i některých socialistických zemí. Inflace působí destruktivně nejen na ekonomiku, ale i na soustavu životních hodnot registrovanou ve společenském vědomí. Globálně se daří držet ekonomiku v rovnováze i když dynamika jejího rozvoje se poněkud zpomalila. Nelze přejít bez povšimnutí, že zabránit v současných podmínkách poklesu spotřeby a životní úrovně, čili udržet a zkvalitňovat existující stav, vyžaduje více energie, sil a prostředků, než v minulosti realizovaný růst. Přesto se projevují některé nedostatky dlouhodobé povahy, které jsou citlivě ve společenském vědomí registrovány. Především se projevuje chronická strukturální nerovnováha mezi výrobou a spotřebou a jím předcházející nabídkou a poptávkou. Mnohé potřeby nejsou po dlouhou dobu uspokojovány. „Těžko se dá ospravedlnit, že se na trhu setkáváme s nekvalitními výrobky, nebo s nedostatkem takového zboží, pro jehož výrobu máme předpoklady, vlastní suroviny, potřebné kapacity i kvalifikované pracovníky... Kritika narůstá nejen proto, že stále něco chybí, ale že se stav nelepší, spíše zhoršuje.“⁵ Věcná analýza prokazuje, že tato disparita má jen zčásti objektivní základ. Zčásti má subjektivní povahu. Souvisí s odtržením výroby od trhu a s následným výsadním postavením výroby v platné soustavě řízení. Socialistické obchodní instituce jsou výrobou zásobovány většinou bez účinné možnosti výběru, odmítnutí, prostě bez aktivního vlivu na výrobní sféru. Výjimkou jsou některé druhy spotřebního zboží. Výroba je málo citlivá na variabilitu potřeb. V mnoha případech jsou parametry výrob-

⁴ Husák G., Zpráva o činnosti strany a vývoji společnosti od XV. sjezdu KSČ a další úkoly strany. — In: Rudé právo, 7. 4. 1981.

⁵ Biřák V., Za další zvýšení úrovně a účinnosti politickovýchovné práce. Zpráva předsednictva ÚV KSČ přednesená na 15. zasedání ÚV KSČ. — In: Rudé právo, 27. 3. 1980.

ků, jejich užité vlastnosti (jako výkonnost, spolehlivost a estetičnost), nízké. Nedokonalá pružnost výroby souvisí jak s monopolním postavením výrobce, tak s existující soustavou hmotné zainteresovanosti chozrasčotní sféry a konečně s absencí účinné stimulace technických a technologických inovací výroby a výrobků.

Výroba a spotřeba je zprostředkována nejen rozdělovacími procesy, ale v podmínkách zboží výroby i směnou. Na tomto místě lze učinit poznámku o vlivu tržní situace na společenské vědomí. Tržní situace předchází bezprostředně spotřebu. Jde o relaci mezi nabídkou zboží a služeb a poptávkou po nich. Tato fáze reprodukčního procesu může mít rozdílnou podobu s rozdílnými účinky. Optimální alternativou je tržní situace, kdy nabídka i poptávka je globálně — hodnotové i strukturálně — věcně v rovnováze. Nabídka se plně realizuje, poptávka je plně uspokojená. Vzhledem k reálné variabilitě poptávky je ovšem dosažení naznačené rovnováhy jen hypotetické. Je-li dosažena, je v následujícím okamžiku porušena. Z hlediska poptávky je příznivá tržní situace, kdy nabídka předstihuje poptávku. Poptávka je saturována a nabídka má rezervní kapacitu. Část vynaložené práce však nebude uznána jako práce společenská v důsledku neprodejnosti části zboží. Další alternativa, ve které v důsledku nulové nabídky je nevyhnutelně nulová poptávka, není z hlediska spotřebitele příznivá, nepůsobí však na společenské vědomí příliš destruktivně. Konečně tržní situace, kdy poptávka trvale předstihuje nabídku, je velmi konfliktní. Nabídka není sto poptávku uspokojit ani výrobky, ani jejich substituty. Důvody tohoto stavu jsou rozmanité. Může jít o nedostatek surovin, nedostatek kvalifikovaných pracovních sil, nedostatek výrobních kapacit v důsledku plnění jiných společensky významnějších úkolů apod. Tato disparita ať chronická, nebo akutní působí na společenské vědomí velmi negativně. Jednak se projevuje všeobecná nespokojenost, jde-li o užitnou hodnotu masové spotřeby, nebo specifická nespokojenost, jde-li o užitnou hodnotu žádanou úzkou vrstvou spotřebitelů. Právě tato situace je živnou půdou pro nelegální přerozdělování hodnot.

Poruchy spotřeby jsou sice zabudovány ve výrobní sféře, ale současně tkví i ve spotřebě samotné. Jde jednak o projevy neracionální spotřeby, jednak o prestižní spotřebu. Přes některé nedostatky je výrobní proces řízen a má „profesionální“ charakter. Naproti tomu je spotřeba zcela „amatérská“. Společenská kontrola v této sféře je málo účinná, vědomá anticipace společnosti ve spotřební politice jak ve smyslu koncepčním, tak ve smyslu operativním téměř neexistuje. V oblasti poptávky a spotřeby působí málo známé nevyočitatelné vlivy a značná živelnost. Neracionální spotřeba se projevuje plýtváním, nehospodárností a nadměrnou spotřebou některých surovin a výrobků. Tato neracionální spotřeba souvisí s nízkou technickou úrovní některých výrobků, s organizačními nedostatky způsobujícími např. v důsledku nedostupnosti haléřových náhradních dílů vyřazování celých výrobků, především v oblasti základní materiální spotřeby. Nepříznivě působí i neracionální cenové hladiny některých výrobků. Za těchto podmínek je výchova k hospodárnosti málo účinná. Jedině za předpokladu ekonomických cen bude společnost jako celek i jednotlivec — spotřebitel ochoten ztotožnit se se státní politikou úspor, budou-li současně k dispozici jednoduché konkrétní návody, jak úspor

dosáhnout. Zkušenosti dostatečně prokázaly, že šetřit v podmínkách dostatku je obtížnější, než šetřit v podmínkách nedostatku.

Druhým, ještě složitějším a obtížněji zvládnutelným problémem je vývoj charakteru spotřeby za socialismu. Jde o formující se „spotřebitelskou“ interpretaci socialismu. Nebezpečnost konzumní deformace socialismu spočívá v tom, že roste uvnitř socialismu, zpočátku bez povšimnutí a jako zlohubné bujení zachvacuje postupně jeho strukturu a tkáň, a to v celospolečenském měřítku. „Kolem nás žije nemálo těch, kteří jakoby se nepoučili minulostí, jim nic neříkají principy socialistické morálky a bez zábrán těží ze socialistického zřízení, kupčí s hodnotami, které socialismus vytváří, jimž je konzum jedinou uctívanou modlou a kteří v honbě za naplněním svého prázdného života, často inspirovaného buržoazními vzory, ale i naší nedůsledností, skutečně neznají bratra.“⁶ Jde o prizmat samoučelného hromadění majetku bez vztahu k racionální potřebě i spotřebě. Jde o prestižní spotřebu, která nemá nic společného se socialistickým způsobem života. Oprávněně lze tento jev považovat za materializaci buržoazní morálky rozpouštějící ideály socialismu ve společenském vědomí zvláště intenzívně. Kde hledat kořeny tohoto nebezpečného antisocialistického jevu?

Především nelze přehlédnout, že revoluční změny ve způsobu života se uskutečňují v krátké době života jedné generace. Nejsou ještě dostatečně fixovány, a proto snadno dochází k renesanci maloburžoazního typu spotřeby a morálky. Dosud existuje povědomí majetku jako základu moci v buržoazní společnosti. Tato tendence je posílena a existenci zboží výroby za socialismu a s ní spjatou existenci peněz, které lze hromadit, odejmout z oběhu a jejich prostřednictvím hromadit věci. Přehlédnout nelze dále vnější vlivy a vzory, zejména nemůžeme-li nabídnout dostatečně propracovanou a atraktivní koncepci socialistického způsobu života. Konečně jsou to i naše chyby, jichž jsme se v minulosti dopustili. Šlo o zjednodušený výklad základního ekonomického zákona socialismu především jen jako růstu spotřeby, dále sociální aspekt při tvorbě cen v případech, kde toto hledisko nemá oprávnění, politika masového snižování maloobchodních cen atd. Šlo i o kladení důrazu na kvantitativní ukazatele hmotné spotřeby při srovnávání předností socialismu před kapitalismem.

Quasiideál neomezeného konzumu a hromadění majetků vyvstává s ještě větší naléhavostí v případech hledání zdrojů těchto majetků. Jejich výše i když jsou často skryty formálním rozptylem na jednotlivé členy rodiny a rozptylem územním, evidentně převyšuje možné celoživotní pracovní důchody jednotlivce i členů jeho rodiny, a to i mnohonásobně. Zdroj těchto majetků je nepochybně nelegální. Z právního hlediska je tento problém obtížně řešitelný. Náš právní řád obsahuje jak známo presumpci neviny. Vina musí být příslušnými orgány justice a bezpečnosti prokázána. Presumpce neviny je společensky užitečný předpoklad bránící subjektivismu a zneužívání právního řádu. V majetkoprávních otázkách

⁶ Štrougal L., Projev na sjezdu svazu československých spisovatelů. In: Rudé právo, 10. 3. 1982.

je však jeho přednost problematická. De lege lata občan není povinen prokazovat původ svého majetku. Naopak orgány činné v trestním řízení musí prokázat jeho nezákonný původ. Otázka zdokonalení právního řádu v naznačeném směru je jistě pro budoucnost otevřená.

Socialismu je cizí jak rovnostářství, tak nivelizace v rozdělovacích procesech, ale i uniformita ve spotřebě. Spotřeba za socialismu ještě nepochybně poroste, ale jednak jako výsledek produktivnější práce, jednak ve vztahu k racionální spotřebě jsoucí v souladu se socialistickým způsobem života. Regulační funkce státu v oblasti spotřeby je nezastupitelná a nepochybně poroste. Součástí tohoto procesu bude zápas s konzumní deformací socialismu, která hrozí stát se „trojským koněm“ v živém organismu socialismu. Nemá-li být tento boj jen platonickým a neúčinným „výkřikem do tmy“, musíme analyzovat a odstraňovat reálné příčiny tohoto jevu. To znamená přijímat účinná opatření nejen na úseku výchovy, ideologické práce, právního řádu a organizace, ale především vykořeňovat zdroje kultu konzumu v ekonomické základně, a to ve všech fázích reprodukčního procesu.

ECONOMIC ASPECT OF SOCIAL EXISTENCE — THE FORMATIVE FACTOR OF SOCIAL CONSCIOUSNESS IN THE STAGE OF DEVELOPED SOCIALIST SOCIETY

Social existence is formed by the unity of natural, biological and economic aspects. Economic aspect of social existence influences social consciousness most intensively and individual phases of the reproductional process have a differentiated influence on social consciousness. The unity of the development of forces of production and socialist ownership of means of production is the core and starting point of economic changes. These two factors form in advance the character of work and determine the place of work in the life of a man.

Processes of distribution have an intensive influence upon social consciousness. It relates to the degree of consistency at the realization of the law "the distribution to work". The connection between scientific and technical progress and distribution "illegal" distribution and the existence of unearned incomes.

Consumption is a very important phase of reproductional process influencing social consciousness and human behaviour. Irrational and prestige consumption is a problem. The second problem is the forming of character of consumption in socialism and the fight against "consumptional" deformation of socialism. Actual negative phenomena can be overridden by summulative acting of ideological and political, administrative and organizational, repressive, and, first of all, economic measures.

